

केवळ निवडून आलेले आमदार मुख्यमंत्रीपदासाठी पात्र असावेत का?

संविधानात प्रदान केलेल्या पर्यायाचा वापर केवळ राजकारणाशी छेडछाड करण्यासाठी नव्हे तर प्रामाणिकपणे केला पाहिजे

उत्तराखंडचे मुख्यमंत्री म्हणून तिरथसिंग रावत अचानक बाहेर पडल्यामुळे, भारतीय जनता पक्षाने सहा महिन्यांत आमदार म्हणून निवडून येण्याच्या घटनात्मक अडथळ्याच्या संदर्भात स्पष्टीकरण देण्याचा प्रयत्न केला, त्यामुळे पश्चिम बंगालच्या ममता बॅनर्जी या आणखी एका अनिर्वाचित मुख्यमंत्र्यांच्या भवितव्याबद्दलची अटकळ दाट झाली आहे. अब्दुस सलाम, एम.आर. माधवन आणि एस.वाय. कुरेशी यांनी केलेल्या संभाषणात उदाहरणे आणि कार्यपद्धतीद्वारे सर्वांच्या नजरा भारतीय निवडणूक आयोगाच्या (ईसीआय) पुढील हालचालींवर ठामपणे स्थिर आहेत. संपादित उतारे:

- निवडून आलेल्या आमदारांमधून मुख्यमंत्र्यांना अनिवार्यपणे निवडावे का? किंवा कमीतकमी, एखाद्या राष्ट्राचे नेतृत्व करण्यासाठी निवडल्यास संसद सदस्याने त्वरित सभागृहाचा राजीनामा द्यावा का?

एम.आर.माधवन : राज्यघटना कशी आहे याच्या पहिल्या तत्वांवरून आपण त्याकडे पाहूया. आमच्याकडे संसदीय लोकशाही आहे, ज्याचा मूलतः अर्थ असा आहे की केंद्राच्या बाबतीत लोकसभेच्या बहुसंख्य सदस्यांचा विश्वास ज्याला असेल तो पंतप्रधान असेल. त्यासाठी सर्व मंत्री संसद सदस्य (खासदार) असावेत किंवा सहा महिन्यांत निवडून यावे अशी ही गरज आहे. त्याऐवजी, ते नकारात्मक शब्दांत ठेवते. जो कोणी मंत्री आहे आणि सहा महिन्यांसाठी खासदार नाही तो आपोआप प्रशासनातून अपात्र ठरतो. हे मुख्यमंत्र्यांना त्यांच्या स्वतः च्या स्वतंत्र इच्छेच्या सभागृहाच्या सदस्यांनी निवडून येत असल्याचे चित्रित केले आहे. आणि मुख्यमंत्री हे सदस्य आहेत असे गृहीत धरले जाते. विशेषतः मंत्र्यांसाठी अर्थातच अपवादात्मक परिस्थिती आहे. १९९१ मध्ये डॉ. मनमोहन सिंग यांच्यावर हे संकट आले होते, त्या प्रकरणाचा मी उल्लेख करतो आणि पंतप्रधान पी.व्ही. नरसिंह राव यांना ते अर्थमंत्री म्हणून हवे होते. हे राष्ट्रीय जनतेसाठी चांगले होते का? मागे वळून पाहताना आपण होकार देईन. मुख्यमंत्र्यांच्या बाबतीत ते किंचित फालतू होते. विशेषतः राष्ट्रीय पक्षांच्या बाबतीत एक पक्ष हायकमांड आहे, जो मुख्यमंत्री कोण होईल हे ठरवतो. आपण प्रभावीपणे निवडून आलेल्या लोकांची लोकप्रिय निवड म्हणून व्यक्तीची संपूर्ण संकल्पना काढून टाकली आहे. तर, मुख्यमंत्री हे थेट निवडून आलेल्या सदस्यांनी अप्रत्यक्षपणे निवडून दिलेले व्यक्ती आहेत. परंतु आता मुख्यमंत्री त्या प्रत्येक व्यक्तीचे मतदान कसे होईल हे ठरवतात, कारण पक्षांतरविरोधी कायद्यामुळे आम्ही ती उत्तरदायित्व यंत्रणा मोठ्या प्रमाणात कमकुवत केली आहे. यातून बाहेर पडण्याचा मार्ग काय आहे? हे फारसे स्पष्ट नाही.

तुमच्या प्रश्नाचा दुसरा भाग अधिक स्पष्ट आहे. जर तुम्ही घटनेच्या इतर विविध भागांकडे पाहिले, तर हे स्पष्ट आहे की एखाद्या व्यक्तीने एका वेळी एकापेक्षा जास्त घटनात्मक भूमिका ठेवू नयेत अशी राज्यघटनेची अपेक्षा आहे. कलम १०१ वर नजर टाकली तर त्यात असे म्हटले आहे की, जर एखादी व्यक्ती संसदेच्या दोन्ही सभागृहांची सदस्य असेल तर त्याचे किंवा तिचे एका लढनाचे सदस्यत्व कमी होते; जर एखादी व्यक्ती खासदार असेल आणि आमदार म्हणून निवडून आली, किंवा त्याउलट, त्याच्याकडे किंवा तिला एकाचा राजीनामा देण्यासाठी सुमारे १४ दिवस असतील.

जेव्हा तुम्ही खासदार असता आणि मुख्यमंत्री व्हाल, तेव्हा तुम्ही त्या राज्याच्या कार्यकारिणीचे प्रमुख आहात. मग, तुमची प्राथमिक भूमिका काय आहे? संसद सदस्य म्हणून मतदान करणे आहे का? की ते राज्यात असणे आणि राज्याच्या विधिमंडळात उपस्थित राहणे आणि त्यास जबाबदार असणे? त्यात तरी आपण राज्यघटनेत नक्कीच सुधारणा करून असे म्हणायला हवे की, जर तुम्ही मुख्यमंत्री किंवा राज्याचे मंत्री होणार असाल तर ही भूमिका घेण्यापूर्वी तुम्ही दुसऱ्या सभागृहाच्या सदस्यत्वाचा राजीनामा द्यावा. म्हणजे एकाच वेळी दोन घटनात्मक कार्यालये ताब्यात घ्यायला नकोत.

एस.वाय. कुरेशी : ही चांगली गोष्ट असो किंवा वाईट गोष्ट असो, हा मुद्दा आपल्यासाठी ठरवणे हा मुद्दा नाही, कारण संविधानाच्या निर्मात्यांनी बाहेरून येणारी ही ताजी हवा गरज पडल्यास, सहा महिन्यांच्या आत त्यांना निवडून घेण्याची गरज आहे, अशी अट घातली होती. ही एक चांगली तरतूद आहे आणि मला वाटते की आम्हाला त्याच्याशी छेडछाड करण्याची गरज नाही कारण यामुळे पर्यायांवर निर्बंध येतात. अर्थात, या पर्यायाचा वापर केवळ राजकारणाशी छेडछाड करण्यासाठी नव्हे, तर बुद्धिमत्तेने आणि पूर्ण प्रामाणिकपणे केला पाहिजे. आणि त्याचा काटकसरीने वापर केला पाहिजे.

- तर, पार्श्व प्रवेशासाठी दरवाजा खुला राहावा अशी तुमची इच्छा आहे. तिरथसिंग रावत यांच्या प्रकरणाकडे विशेष लक्ष देत, आमदार म्हणून त्यांची निवड ही घटनात्मक अशक्यता होती का?

एसवायक्यू : ते सहज निवडणूक लढवू शकले असते. त्याला कोव्हिड-१९ च्या काळात निवडून यायच्या चालीरीतीला करावाच लागेल, असा अंदाज त्यांना आला नव्हता का? कोव्हिड-१९ च्या काळात निवडणुका घेणे योग्य ठरणार नाही आणि म्हणूनच मी राजीनामा देत आहे हे एक अत्यंत क्षुल्लक निमित्त आहे. हे एक प्रकारचे सखोल राजकीय गणित आहे. पश्चिम बंगाल [पोटनिवडणुका] साठी उदाहरण तयार करणे ही आणखी गंभीर गोष्ट आहे, तर संपूर्ण पश्चिम बंगाल [विधानसभा] निवडणूक कोव्हिड-१९ दरम्यान झाली होती. आणि बिहारची निवडणूक कोव्हिड-१९ दरम्यान झाली आणि ती खूप चांगली झाली. बिहार निवडणुकीपूर्वी ईसीआयने कोव्हिड-१९ साठी मार्गदर्शक तत्त्वे जारी केली, जी सुंदर होती. तोपर्यंत कोव्हिड-१९ च्या काळात निवडणुका घेतलेल्या आणि त्या खूप चांगल्या प्रकारे करणाऱ्या ७० देशांचा जागतिक अनुभव होता, [त्यातून शिकण्यासाठी]. या सर्वांकडून भारताने बरेच काही शिकले आणि नंतर स्वतःची मार्गदर्शक तत्त्वे तयार केली. मोठी निवडणूक घेतल्यानंतर, उत्तराखंडमध्ये पोटनिवडणूक घेण्यापासून निवडणूक आयोगाला कशामुळे रोखले? माझी भावना अशी आहे की, पोटनिवडणुका होणार नाहीत असा देखावा तयार केला जाऊ शकतो. यामुळे एक उदाहरण निर्माण होऊ नये - की पोटनिवडणूक घेणे धोकादायक ठरेल.

- ममता बॅनर्जी यांना आमदार म्हणून निवडून घेण्यासाठी चार महिने उरले आहेत. अनेक विरोधी पक्षनेत्यांनी असे सुचवले आहे की श्री. रावत यांचे प्रकरण ममतांसाठी अशीच दुर्दशा पूर्ण करते. ममतांना काळजी करण्याचे काही कारण आहे का?

एमआरएम : घटनात्मक स्थिती स्पष्ट आहे, बरोबर? जर त्या निवडून आलेल्या नसेल तर त्या मुख्यमंत्री होऊ शकत नाही. घटनात्मक संकट होणार नाही याची खात्री करणे हे ईसीआयचे काम आहे, इतर कोणाचे नाही. देशासाठी सार्वत्रिक निवडणूक सर्किटची कल्पना करूया. एखाद्या राज्याच्या बाबतीत, राज्यघटना अजूनही राष्ट्रपती राजवटीसारख्या स्टॉपगॅप गोष्टींना परवानगी देते. या वर्षी साथीच्या रोगाच्या मध्यभागी ते येणार असते तर आपण सार्वत्रिक निवडणुकांसाठी काय केले असते?

एसवायक्यू: मला आशा आहे की माझी भीती केवळ एक कल्पनाशक्ती आहे आणि ती योग्य होणार नाही, कारण निवडणूक झालीच पाहिजे. अन्यथा घटनात्मक संकट येईल. आणि ती संविधानाची देणगी होण्याऐवजी मानवी दृष्ट्या निर्माण केली जाईल. शेवटी, नुकतीच एक मोठी निवडणूक घेण्यात आली आणि सर्व काही ठीक झाले. पण पश्चिम बंगालमध्ये जाहीर सभा होत होत्या. तेव्हा आम्ही सर्व जण आपली चिंता व्यक्त करत होतो: 'काय होत आहे? तू इतक्या मोठ्या सभांना परवानगी का देत आहेस?' आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे, पंतप्रधान त्या गर्दीकडे पाहण्याची काळजी करण्याऐवजी, संपूर्ण देशासाठी स्वतःच्या मार्गदर्शक तत्वांचे उल्लंघन करून, मुलासारखा आपला उत्साह दाखवत होते. त्या जाहीर सभा ही एकमेव अनिष्ट गोष्ट होती; त्यांच्यावर बंदी घातली गेली पाहिजे होती. अखेरीस त्यांच्यावर बंदी घालण्यात आली, पण तो निर्णय आधी घ्यायला हवा होता. कोव्हिड-१९ च्या मार्गदर्शक तत्वांमुळे आणि त्यांच्या अंमलबजावणीमुळे निवडणूक आयोगाला ममता बॅनर्जी यांच्यासाठी पोटनिवडणूक घेण्यापासून रोखण्यासारखे काहीही नाही. सार्वजनिक सभांवर बंदी असली पाहिजे कारण कोव्हिड-१९ चा हा एकमेव सुरक्षा धोका आहे. तक्रार करण्याचे कोणालाही कारण नाही कारण नियम सर्व पक्षांना लागू होतात.

- २०२० च्या सुरुवातीपासून सुरू असलेल्या साथीच्या रोगाची विलक्षण परिस्थिती पाहता, आपण राज्यव्यवस्था म्हणून घटनात्मक आणि वैधानिक अंतिम मुदतीवर लवचिक असले पाहिजे का?

एमआरएम: मी म्हणून की तुम्ही निवडणुका पुढे ढकलू शकत नाही; तुम्हाला त्यांना कोणत्या ना कोणत्या प्रकारे काढून टाकावे लागेल. अमेरिकेने तसे केले. जर तुम्ही असे म्हटले की असामान्य परिस्थितीत पाच वर्षांत संसदीय निवडणुकांची घटनात्मक गरज पुढे ढकलली जाऊ शकते, तर तुम्हाला असे लोक अधिकाधिक वेळा विलक्षण परिस्थिती निर्माण करण्याचे मार्ग शोधताना दिसतील आणि ही परिस्थिती सामान्य होईल.

निवडणूक आयोगाला पर्याय आहे, कारण जर निवडणूक झाली नाही, तर त्यामुळे घटनात्मक संकट निर्माण होते. आणि ईसीआयचे काम हे आहे की एक तयार करण्याऐवजी कोणतेही घटनात्मक संकट होणार नाही याची खात्री करणे. लोकप्रतिनिधित्व कायद्याच्या कलम १५१ अन्वये अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, जर केवळ एक वर्ष सभागृहाचे सोडले तर पोटनिवडणूक होणार नाही. परंतु प्रत्यक्षात अपवाद करणे ईसीआयच्या विवेकावर आहे. आणि तो केवळ मुख्यमंत्र्यांसाठी अपवाद करत आहे. कारण २००-३०० च्या सभागृहात सुमारे तीन-चार जागा नेहमीच असतात. सरकारला पडण्याची परवानगी दिली जात आहे कारण ईसीआय म्हणते की ते निवडणूक घेऊ शकत नाहीत... हे आयोगाचे अत्यंत अशोभनीय पाऊल असेल. आता कलम १५१ मध्ये एक उपविभाग अशी तरतूद करतो की, निवडणूक आयोगाने केंद्र सरकारशी सल्लामसलत करून निर्धारित कालावधीत पोटनिवडणूक घेणे कठीण असल्याचे प्रमाणित केले आहे. मला आशा आहे की आपण त्यात वाचणार नाही.

- संस्थात्मक लवचिकतेचाही प्रश्न आहे. ईसीआयसारख्या संस्थांना बाह्य दबावांना बळी पडण्यापासून दूर ठेवण्यासाठी आणखी काय केले जाऊ शकते?

एमआरएम: स्वतंत्र आणि निष्पक्ष निवडणुकीत सरकार स्थापन होण्याची वैधता आहे आणि प्रत्येकजण त्याचे समर्थन करतो. जर त्या वैधतेला धक्का बसला, तर आपण खोल संकटात आहोत. वैधता कशावर अवलंबून आहे? हे स्वतंत्र आणि निष्पक्ष निवडणुका घेणार या ईसीआयवरील जनतेचा विश्वास आणि जनतेच्या विश्वासावर अवलंबून आहे. ईसीआय बरं याच काळापासून खूप विश्वासू संस्था आहे. तो जनतेचा विश्वास मोठा होत चालला आहे की नाही? हा एक मोठा प्रश्न आहे.

एसवायक्यू: ईसीआयकडे सरकारपासून अलिप्त राहण्यासाठी एक घटना तयार केली गेली आहे. म्हणूनच एकदा नियुक्ती झाली की महाभियोग वगळता मुख्य निवडणूक आयुक्तांना हटवता येत नाही. आता, दोन सुधारणा आहेत ज्यासाठी आम्ही ओरडत आहोत. विरोधकांशी सल्लामसलत न करता त्या वेळच्या सरकारने आयोगाची नेमणूक केली आहे. या मार्गाने नियुक्त केलेल्या सर्व निवडणूक आयुक्तांनी खूप चांगली कामगिरी केली ही वेगळी बाब आहे. आणि आम्हाला आशा आहे की हे असेच होत राहील. पण आशा ही रणनीती नाही, एक व्यवस्था अस्तित्वात असली पाहिजे. जगात कोठेही अशी परिस्थिती अस्तित्वात नाही. काही देशांमध्ये संसदेकडून छाननी केली जाते. काही प्रकरणांमध्ये उमेदवारांची मुलाखत संसदेकडून घेतली जाते. आम्ही ज्या प्रणालीबद्ध बदलाची विनंती करित आहोत तो म्हणजे अपॉइंटमेंट कॉलेजियमद्वारे असाव्यात. आणि पदोन्नती स्वयंचलित असली पाहिजे, ज्येष्ठतेच्या आधारे. दुसरे म्हणजे, दोन निवडणूक आयुक्तांची हकालपट्टी प्रक्रिया. त्यांना संरक्षण दिले जात नाही, त्यामुळे ते प्रोबेशनवर आहेत असे त्यांना वाटते. सरकार त्यांच्यावर खूश आहे की नाही हे पाहण्यासाठी ते नेहमीच त्यांच्या खांद्यावर बघत असतात. ती भीती पूर्णपणे धोकादायक आणि विनाशकारी आहे. तर, ते संरक्षण पुरवायचे आहे. सरकारने या अत्यंत महत्त्वाच्या आणि गंभीर मुद्द्याकडे लक्ष दिले नाही. आणि सर्वोच्च न्यायालयानेही या विषयाला गंभीर महत्त्व असूनही दावा केलेला नाही.

एमआरएम : आज सीबीआयच्या (केंद्रीय अन्वेषण ब्युरो) संचालकांची नियुक्ती एका समितीने केली असून त्यात भारताचे सरन्यायाधीश, पंतप्रधान आणि विरोधी पक्षनेते यांचा समावेश आहे. सीबीआयच्या प्रमुखांपेक्षा ईसीआय ही संस्था अधिक मूलभूत आणि महत्त्वाची आहे का? साहजिकच, होय. यामुळे आयोगाला अधिक अधिकार देखील मिळतील कारण राजकीय मार्गाने करारानंतर नियुक्ती केल्या जातील. केंद्रीय माहिती आयोग ही घटनात्मक संस्था नाही, ती वैधानिक संस्था आहे, परंतु नियुक्ती कॉलेजियमद्वारे केल्या जातात. सीबीआय ही घटनात्मक किंवा वैधानिक संस्थाही नाही. आपले प्राधान्यक्रम उलटे का आहेत?

the_thinking_tree3
THRIVING FOR SUSTAINABLE FUTURE